

הרב שלמה גורן

מעמד הקהל בחג סוכות בבית הראשון והשני

ראשי פרקים

- א. מעמד הקהל בימי אגריפס
- ב. כעין מעמד הר סיני
- ג. מקום שמור למלך במקדש להקהל

א. מעמד הקהל בימי אגריפס

האירוע הממלכתי החינוכי הגדול, שנצטוונו לערוך אחת לשבע שנים, הוא מעמד הקהל, במוצאי שנת השמיטה בחג הסוכות. כל קהל ישראל היה מתאסף בבית המקדש לשמוע את התורה מפי המלך. כפי שכתוב בדברים לא, י-יב:

ויצו משה אותם לאמר, מקץ שבע שנים במעד שנת השמיטה בחג הסכות. בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלקיך במקום אשר יבחר, תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך, למען ישמעו ולמען ילמדו...

במעמד זה היה המלך קורא באזני העם פרקים נבחרים מספר משנה תורה בעזרה או בהר הבית, כפי השיטות החלוקות בין תנא קמא לר' אליעזר בן יעקב (תוספתא סוטה פ"ז מ"ח). וכך שנינו במשנה בסוטה פ"ז מ"ח:

פרשת המלך כיצד? מוצאי יום טוב הראשון של חג בשמיני במוצאי שביעית עושין לו (למלך) בימה של עץ בעזרה והוא יושב עליה, שנאמר (דברים לא, י): מקץ שבע שנים במועד וגו'. חזן

* עיתון "הארץ", י"ד בתשרי תשמ"ח. תודתנו לר' נעמן וסרצוג משיבת "האידרא" בירושלים, שהעביר לנו את טיוטת המאמר.

הרב שלמה גורן

הכנסת נוטל ספר תורה ונותנה לראש הכנסת וראש הכנסת נותנה לסגן והסגן נותנה לכהן גדול וכהן גדול נותנה למלך והמלך עומד ומקבל וקורא יושב. אגריפס המלך עמד וקבל וקרא עומד ושבחוהו חכמים וכשהגיע (שם יז, טו) ל"לא תוכל לתת עליך איש נכרי", זלגו עיניו דמעות. אמרו לו: אל תתיירא אגריפס. אחינו אתה, אחינו אתה.

סיבת התקרית עם אגריפס המלך היא, משום שאביו של אגריפס הראשון, אריסתובלוס בן הורדוס, מוצאו מן האדומים, וחכמי ישראל יחסו אותו כעבד, אם כי אמו של אריסתובלוס, היתה מרים החשמונאית. בתורה נצטוינו: "מקרב אחיך תשים עליך מלך, לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא" (דברים יז, טו). אגריפס שזלגו עיניו דמעות, חשש שבגלל אביו הוא פסול למלוכה, והעומדים שם במעמד הקהל, אמרו לו: אחינו אתה, וכשר אתה למלוכה. משום שכמו שלענין יהדות הולכים אחר האם, גם לענין מלכות, כל שאמו מישראל, מקרב אחיך הוא.

על אף שבמשנה אין רמז שאלו שאמרו לו לאגריפס אחינו אתה לא צדקו, באה התוספתא בסוטה פ"ז מ"ח, ושונה בשם ר' נתן לאמור: "באותה שעה נתחייבו שונאי ישראל כלייה, שהחניפו לו לאגריפס". וכן מובא בתלמוד בבלי בסוטה מא ע"ב על המשנה בסוטה פ"ז מ"ח. והתלמוד ירושלמי שם בסוטה פ"ז ה"ז מוסיף בשם ר' חנינה בן גמליאל: "הרבה חללים נפלו באותו היום שהחניפו לו (לאגריפס)". ופירושו לפי רש"י בד"ה אגריפס, למרות שאמו מישראל וראוי הוא לבוא בקהל ומן התורה ראוי הוא למלכות, אין נכון למנותו מלך, שמכיון שהורדוס אבי אביו היה עבד, אין הוא לכבוד המלכות.

התוספות בסוטה מא ע"ב בד"ה אותו, תמהים על רש"י, שאם מדין תורה היה אגריפס ראוי למלכות מפני שאמו מישראל, איך יתכן שיתחייבו ישראל על כך, עונש גדול כל כך בידי שמים, כאמור בירושלמי שהרבה חללים נפלו באותו היום? לכן חולק עליו רבנו יצחק הזקן מבעלי התוספות, וקובע שאביו ואמו של מלך, חייבים להיות מישראל. לפי זה, היה אגריפס פסול מן התורה למלכות, ואלו שאמרו לו "אחינו אתה", החניפו לו שלא כדין.

ב. כעין מעמד הר סיני

מעמד הקהל היה נערך בחגיגות גדולה ובפומביות רבה, כפי ששנינו בתוספתא בסוטה פ"ז ה"ח:

אותו היום היו הכהנים עומדים בגדרים ובפרצות, וחצוצרות של זהב בידיהם, ותוקעין ומריעין. כל כהן שאין בידו חצוצרות אומרים דומה שאין זה כהן. שכר גדול היה לאנשי ירושלים, שמשכירין חצוצרות בדינר זהב.

מהתוספתא נראה כי ריבוי החצוצרות של הכהנים היה לצורך שמחת המעמד. אולם מהרמב"ם משמע שמטרתן להקהיל את העם, כמו שכותב בהל' חגיגה ג, ד:

כיצד הוא קורא? תוקעין בחצוצרות בכל ירושלים כדי להקהיל את העם, ומביאין בימה גדולה, ושל עץ היתה. ומעמידין אותה באמצע עזרת נשים. והמלך עולה ויושב עליה כדי שישמעו קריאתו, וכל ישראל העולים לחג מתקבצין סביביו.

מהרמב"ם יש ללמוד כי מעמד הקהל אחת לשבע שנים, הוא מעין חזרה על מתן התורה בהר סיני. שכן כותב בהל' חגיגה ג, ו:

וגרים שאינן מכירין, חייבין להכין לבם ולהקשיב אזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה **כיום שניתנה בו בסיני**. אפילו חכמים גדולים שיודעים כל התורה כולה, חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתרה. ומי שאינו יכול לשמוע מכיון לבו לקריאה זו, שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת. ויראה עצמו כאילו עתה נצטוה בה ומפי הגבורה שומעה, שהמלך שליח להשמיע דברי האל.

מעמד מעין זה של הקהל, שמטרתו ג"כ היתה חזרה על קבלת התורה בהר סיני, אנו מוצאים בנחמיה ח. אלא ששם נערך מעמד זה בראש השנה באחד בתשרי, ובמקום המלך שלא היה אז בישראל, נקרא עזרא הסופר שהיה הכהן הגדול לקרוא את התורה כפי שמסופר בנחמיה ח, א-ג:

ויאספו כל העם כאיש אחד אל הרחוב אשר לפני שער המים ויאמרו לעזרא הספר להביא את ספר תורת משה אשר צוה ה' את ישראל. ויביא עזרא הכהן את התורה לפני הקהל מאיש ועד

הרב שלמה גורן

אשה וכל מבין לשמע, ביום אחד לחדש השביעי. ויקרא בו לפני הרחוב אשר לפני שער המים מן האור עד מחצית היום נגד האנשים והנשים והמבינים ואזני כל העם אל ספר התורה.

כל התאור הזה דומה מאד למעמד הקהל כפי שכתוב בתורה וכמו ששינו במשנה. ואכן מהתוספתא בסוטה פ"ז ה"ח יש ללמוד כי אספת העם בימי עזרא ונחמיה היה בו מעין מעמד הקהל, שממנו לומד ר' אליעזר בן יעקב שהבימה של עץ שעושים למלך בהקהל, היו מעמידים אותה בהר הבית כפי שנאמר בנחמיה ח, ג-ו:

ויקרא בו לפני הרחוב אשר לפני שער המים... ויעמד עזרא הספר על מגדל עץ אשר עשו לדבר. ...ויפתח עזרא הספר לעיני כל העם כי מעל כל העם היה, וכפתחו עמדו כל העם. ויברך עזרא את ה' האלקים הגדול ויענו כל העם אמן אמן במעל ידיהם.

ג. מקום שמור למלך במקדש להקהל

קשה להבין למה ערכו עזרא ונחמיה את המעמד של הקהל בראש השנה ולא בחג הסוכות כפי שמפורש בתורה: "מקץ שבע שנים במעד שנת השמיטה בחג הסוכות" (דברים לא, י). אלא שמפשוטם של הכתובים בנחמיה שם משמע, כי רק ביום השני למחרת ראש השנה, נודע להם על מצות חג הסוכות. שכן נאמר בנחמיה ח, יג-יז:

וביום השני נאספו ראשי האבות לכל העם הכהנים והלויים אל עזרא הספר, ולהשכיל אל דברי התורה. וימצאו כתוב בתורה, אשר צוה ה' ביד משה אשר ישבו בני ישראל בסכות בחג בחדש השביעי. ...כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא, ותהי שמחה גדולה מאד.

גם לא ברור אם מעמד הקהל בימי עזרא ונחמיה נערך במוצאי שנת השמיטה, כפי שנצטוינו בתורה. למרות זאת, נראה ממקורות ההלכה, שהיה במעמד זה בימי עזרא ונחמיה מעין הקהל שבתורה.

כנראה שהבימה בהר הבית ממנה היה המלך קורא את משנה תורה באזני העם, היתה במקום קבוע, ונשמרה עבור המלך בבית הראשון ובבית השני, והוא "מגדל עץ אשר עשו לדבר, ...כי מעל כל העם היה" (נחמיה ח, ד-ה);

מעמד הקהל בחג סוכות בבית הראשון והשני

ממנו היה המלך מדבר לעם בכל כינוסי הקהל, כפי שמצינו אצל יואש ועתליה, שם כתוב: "והנה המלך עמד על העמוד כמשפט והשרים והחצצרות אל המלך וכל עם הארץ שמח ותקע בחצצרות" (מלכים ב יא, יד). ופירש רש"י שם: "העמוד - הוא מעמד המלך בבית ה'". וכן נאמר אצל יאשיהו המלך: "ויעמד המלך על העמוד ויכרת את הברית לפני ה'" (מלכים ב כג, ג). וכן כתוב אצל יואש ועתליה: "והנה המלך עומד על עמודו" (דברי הימים ב כג, יג). גם שם כינסו את העם ותקעו בחצצרות כמו במעמד הקהל שנאמר: "ויסבו ביהודה ויקבצו את הלויים מכל ערי יהודה וראשי האבות לישראל, ויבואו אל ירושלים" (שם ב). "וכל עם הארץ שמח ותקע בחצצרות והמשוררים בכלי השיר". (שם יג). משמע שזוהי הבימה הקבועה של המלך בעזרה או בהר הבית, כפי השיטות החלוקות בתוספתא (סוטה פ"ז מ"ח), עליה היה המלך עומד ומדבר אל העם וקורא במשנה תורה במעמד הקהל במוצאי שנת השמיטה בחג הסוכות.

אלא שמהמשנה בסוטה פ"ז מ"ח מתברר שלא היתה לו בימה קבועה בבית המקדש, אלא בכל פעם היו מכינים למלך בימה חדשה של עץ כדי לקרוא ממנה את התורה. את הטעם לכך מצינו בירושלמי מגילה פ"א ה"ד על השנוי במשנה שם, שאם יום הקהל חל בשבת מאחרין ולא מקדימין. ונחלקו שם הדעות, מדוע דוחים את המעמד משבת ליום חול? ר' אבא בריה דר' חייא בר בא אומר מפני התקיעות בחצצרות שאסור לתקוע בשבת. ר' יצחק בר חייא מפני הבימה שאי אפשר לעשותה בשבת. שואל הירושלמי: ויעשו מאתמול? שלא לדחוק את העזרה. ור' מתניה אומר משום האיסור של "לא תטע לך אשרה כל עץ, אצל מזבח ה' אלקיך". (דברים טז, כג). איסור זה כולל לפי הרמב"ם בהל' עבודה זרה ו, י שלא לעשות אכסדראות של עץ במקדש כדרך שעושין בחצרות, אע"פ שהוא בבנין ואינו עץ נטוע. וכן פסק הרמב"ם בהל' בית הבחירה א, ט. הראב"ד משיג בהל' עבודה זרה שם וכותב שהבימה של עץ שעושים למלך בשעת הקהל לשעתה היתה. בהל' בית הבחירה שם כותב, שהאיסור הוא רק בעזרת כהנים ליד המזבח, אבל בעזרת נשים ובהר הבית מותר.

לפי שיטת הראב"ד, מכיון שלדידו היה המלך קורא בעזרת נשים, מותר היה לבנות לו בימה של עץ קבועה, שם היה "המלך עומד על עמודו" (דברי הימים שם). והמשנה בסוטה פ"ז מ"ח סוברת שבעזרה היה קורא, כפי שיטת תנא

הרב שלמה גורן

קמא בתוספתא, ולכן היה צריך להקים כל פעם בימה ארעית לקריאה של המלך.

גם התוספתא בסוטה פ"ז מ"ח מביאה ראייה לבימה שהיו עושין למלך בהקהל, מהכתובים של יואש ועתליה, ומשם נראה שהיה למלך מקום שמור וקבוע בעזרה בהר הבית, ממנו היה מדבר בהקהל ובכל עצרת עם אחרת הדומה להקהל. זה לכאורה נוגד את המשנה. אבל יש לפרש את הכתובים הללו, שהמקום בעזרה היה מיועד למלך, אבל הבימה היו עושין מחדש לכל מעמד הקהל, משלשת הטעמים המפורשים בתלמוד ירושלמי הנ"ל במסכת מגילה.

נמצאנו למדים מהנביאים ומהכתובים, שמעמד הקהל, למרות שהיה נערך אחת לשבע שנים במוצאי שנת השמיטה בחג הסוכות, ניתן למלך מעמד מיוחד בבית המקדש, בבית הראשון ובבית השני, שם נקבע לו מקום ישיבה ובימה לדבר לפני העם. והמקום היה שמור רק למלך או לנשיא ישראל כשלא היה מלך בישראל, ובכל עת שאספו את העם להשמיע דבר מלכות או דבר ה', היה המלך מתיצב במקומו בעזרה, כדי להשמיע את דבריו.